

سلسله تکت نگاشت های

۱۳۲۷۱۷۶

۴۴۱ ۴/۳

الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

مراتب آزادی

در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

## رهبر فرزانه انقلاب اسلامی:

باید در طراحی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت  
بر چهار عرصه‌ی فکر، علم، معنویت و زندگی تکیه شود  
که در این میان، موضوع «فکر» بنیانی‌تر از بقیه‌ها است

در دبیر اعضای شورای عالی  
مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت  
۱۳۹۱/۱۲/۱۴

|                     |                                                                                                          |
|---------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| سرشناسه             | : ابطحی، سیدحسین، ۱۳۲۲ -                                                                                 |
| عنوان               | : راتب آزادی در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت                                                               |
| مشارکت نشر          | : تهران: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، ۱۳۹۴.                                                          |
| مشارکت ظاهر         | : ۱۳۶ص: مصور                                                                                             |
| فروست               | : سلسله تک نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت: ۵۱                                                      |
| شابک                | : ۷۰۰۰ - ۵ - ۳۹ - ۷۶۱۱ - ۶۰۰۰ - ۹۷۸                                                                      |
| وضعیت فهرست نویسی   | : فهرست مختصر                                                                                            |
| یادداشت             | : ۱: متنوس. ۲: این اثر در نشانی: <a href="http://opac.nliai.ir">http://opac.nliai.ir</a> قابل دسترسی است |
| شناسه افزوده        | : نصرهانی، مهرداد، ۲۴۵                                                                                   |
| شناسه افزوده        | : منتظر، راحه، ۲۵۵                                                                                       |
| شناسه افزوده        | : مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت                                                                        |
| شماره کتابشناسی ملی | : ۳۸۳۷۹۱۲                                                                                                |

### سلسله تک نگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت مراتب آزادی در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

نگارش: دکتر سید حسین ابطحی (استاد دانشکده مدیریت دانشگاه علامه طباطبائی)  
دکتر محمد نصر اصفهانی (عضو هیات علمی دانشگاه علوم اقتصاد)  
راحله منتظر (دانشجوی دکتری مدیریت دولتی دانشگاه علامه طباطبائی) (۴)

ناشر: نشر الگوی پیشرفت، وابسته به مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

نوبت چاپ: اول، مهرماه ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۵ - ۳۹ - ۷۶۱۱ - ۶۰۰۰ - ۹۷۸

قیمت: ۷۰۰۰ ریال

تلفن: ۰۲۱ ۸۸۶۳۴۰۰۸ - ۰۲۱ ۸۸۰۱۴۶۴۸

[www.olgou.ir](http://www.olgou.ir)

Email: [olgou@olgou.ir](mailto:olgou@olgou.ir)

نشانی: تهران، خیابان جلال آل احمد، روبه‌روی بیمارستان شریعتی، شماره ۳  
تمامی حقوق این اثر متعلق به مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت است.  
مسئولیت دیدگاه‌های بیان شده در این تک نگاشت بر عهده مؤلفان محترم است.

## پیشگفتار

تعیین مبانی، ارکان، چارچوب و مسیر پیشرفت کشور در نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران باید، با مشاکبت گسترده و حضور همه جانبه دانشمندان، محققان، نخبگان دانشگاهی و حوزوی و جوانان این مرز و بوم صورت گیرد. به گواه تاریخ و تجارب گذشته، پیشرفتی همه جانبه و پایدار خواهد بود که بر مبنای اسلامی و اقتضائات ایرانی در آن توأمان مورد توجه باشد.

اینک مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت در آستانه اتمام سه سال تلاش‌های علمی، تخصصی و فکری درباره پیشرفت اسلامی ایرانی، برگزاری نشست‌های علمی و تخصصی، تاسیس اندیشکده‌های مرکز، انتشار سده مقاله ارزشمند و تهیه نقشه راه تدوین الگو و انجام برخی از مراحل آن، در نظر دارد با هدف رسیدن به گسترش و تعمیق ادبیات موضوعی در حوزه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، آثاری را به صورت تکنگاشت‌های علمی فاخر منتشر نماید. تک نگاشت نوشتاری تخصصی و نیمه مبسوط ادبیات که توسط یک پژوهشگر خبره در یک موضوع خاص نگاشته می‌شود. تکنگاشت از نظر حجم و محتوا حد فاصل مقاله و کتاب است و نویسنده با پردازش و تحلیل یافته‌ها و مطالعات تخصصی پیشین و افزودن یافته‌های پژوهشی جدید خود و تحلیل جامع و منسجم آنها افق‌های تازه‌ای را در زمینه مورد بررسی می‌گشاید.

سلسله تکنگاشت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت که در مجلدات مختلف منتشر می‌شوند، حاصل تلاش جمعی از استادان، اندیشمندان و محققان دانشگاهی و حوزوی است که مراحل مختلف نگارش، ارزیابی، ویراستاری، تدوین و انتشار را با نظارت متخصصان و اهل فن گذرانده است و در اختیار صاحب‌نظران قرار می‌گیرد. در پایان از مساعدت‌ها و تلاش‌های ارزنده نویسندگان تکنگاشت‌ها و داوران و مراکز مختلف علمی و پژوهشی که ما را در تهیه، تدوین و انتشار این سلسله یاری رساندند، تقدیر و تشکر می‌شود. امید است این محتوای علمی بتواند افق‌های نو و روشنی را در پیش چشم متخصصان دانشگاهی و حوزوی بگشاید و هر روز در طی مسیر تدوین و تحقق الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت گام‌های بلندتر و استوارتری برداشته شود.

## فهرست

|    |                                                                     |
|----|---------------------------------------------------------------------|
| ۷  | ..... خلاصه                                                         |
| ۱۱ | ..... مقدمه                                                         |
| ۱۲ | ..... تعریف آزادی                                                   |
| ۱۴ | ..... آزادی از منظر اندیشمندان غربی                                 |
| ۲۳ | ..... آزادی از دیدگاه اسلام                                         |
| ۲۴ | ..... آزادی از دیدگاه اندیشمندان مسلمان                             |
| ۲۵ | ..... آزادی از دیدگاه مقام معظم رهبری                               |
| ۲۹ | ..... آزادی در سیره نظری و عملی امام علی (ع) و امام حسن (ع)         |
| ۳۲ | ..... علل اساسی عدم طرح آزادی در فقه سنی و شیعه                     |
| ۳۳ | ..... مراتب آزادی در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت                     |
| ۳۴ | ..... مرتبه آزادی فطری / آزادی تکوینی                               |
| ۳۶ | ..... آزادی تکوینی از منظر اندیشمندان جهان اسلام                    |
| ۳۶ | ..... دیدگاه امام خمینی (ره)                                        |
| ۳۶ | ..... دیدگاه علامه طباطبائی (ره)                                    |
| ۳۷ | ..... دیدگاه شهید مطهری (ره)                                        |
| ۳۸ | ..... دیدگاه آیت‌الله صدر (ره)                                      |
| ۴۴ | ..... دیدگاه شهید بهشتی (ره)                                        |
| ۴۸ | ..... دیدگاه آیت‌الله محمدتقی جعفری (ره)                            |
| ۵۱ | ..... دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی                                    |
| ۵۶ | ..... دیدگاه آیت‌الله سید علی خامنه‌ای                              |
| ۵۶ | ..... مناظر آزادی در اندیشه اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای      |
| ۵۶ | ..... منشأ و نتایج آزادی در اسلام و غرب از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای |
| ۶۱ | ..... تفاوت مفهوم آزادی در اسلام و غرب از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای  |
| ۷۰ | ..... آزادی راهبردی                                                 |
| ۷۲ | ..... آزادی کاربردی                                                 |
| ۷۳ | ..... آزادی در اندیشه سیاسی اسلام                                   |
| ۵  | ..... آزادی عقیده در سیره نبوی (ص)                                  |
| ۷۴ | ..... آزادی عقیده و بیان در سیره علوی                               |
| ۷۵ | ..... آزادی عقیده، آزادی فکر و آزادی مذهب از نظر آیت‌الله خامنه‌ای  |

|     |                                                 |
|-----|-------------------------------------------------|
| ۸۶  | آزادی بیان از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای          |
| ۱۰۵ | آزادی تشکیل حزب و گروه و اجتماعات               |
| ۱۰۹ | آزادی کاربردی از نگاه تربیتی، مدیریتی و اقتصادی |
| ۱۰۹ | آزادی کاربردی از نگاه تربیتی                    |
| ۱۲۰ | آزادی کاربردی از نگاه اقتصادی                   |
| ۱۲۳ | آزادی کاربردی از نگاه مدیریتی                   |
| ۱۳۲ | جمع بندی                                        |
| ۱۳۳ | منابع                                           |

## خلاصه

آزادی مفهومی گسترده به وسعت تمامی ادیان و فرهنگ‌ها دارد. آزادی مفهومی جهانی است و هر ملت، فرهنگ و آیینی نه تنها در حال حاضر بلکه در طول تاریخ، نگرش‌ها و دیدگاه‌های متفاوتی نسبت به آن داشته است. لذا بررسی مفهوم و منطوق آزادی کاوشی به ساحت فرهنگ‌ها، تاریخ و پهنه جهان بشری دارد. روشن است که ایجاد مفاهیم از همین روی از این منظر معاصر یا متعسر الوصول می‌نماید، اما ذاتی، تکوینی و فطری بودن آزادی پژوهش در باب آن امکان‌پذیر و شدنی و سهل می‌نماید. لذا می‌توان گفت کاوش در خصوص آزادی، پژوهش سهل و متعسر است.

در این نوشتار که از مقوله پژوهش‌ها بنیادی نظری است، با استفاده از روش‌های استدلال عقلانی و قیاسی و بر پایه مباحث کتبخانه‌ای، سعی بر این است که ضمن بررسی برخی دیدگاه‌ها و برداشت‌های مختلف پیرامون آزادی در این عصر، آزادی را در چارچوب مفاهیم و قوانین شرع مقدس اسلام و سمایات ارزش‌های دینی، فرهنگی و بومی ایران اسلامی امروز بسط دهیم؛ به گونه‌ای که بهترین و راهبردهای علمی، تجربه‌شده و عملی دیگران را که برای طرح و اجرایی شدن در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت حائز اهمیت است معرفی کنیم. این نوشتار ابتدا به بررسی مفاهیم و تعاریف آزادی پرداخته، سپس دیدگاه‌های اندیشمندان غرب و اندیشمندان مسلمان پیرامون آزادی در آن به تفکیک بیان شده است. در ادامه، با توجه به سیر اندیشه‌های موجود در میان اندیشمندان مسلمان و با عنایت به نگاه اسلام به مقوله آزادی و توجه به اقتضائات روز، به معرفی مراتب پیشنهادی برای آزادی در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت پرداخته‌ایم. چهار مرتبه پیشنهادی برای آزادی در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت که در این تک‌نگاشت بدان‌ها پرداخته‌ایم، به ترتیب عبارت‌اند از:

۱- آزادی فطری / آزادی تکوینی؛ ۲- آزادی راهبردی / آزادی تشریعی؛ ۳- آزادی کاربردی / آزادی مدنی؛ ۴- آزادی اقتضایی / آزادی عملیاتی.

در ذیل هریک از این آزادی‌ها به ارائه تعاریف و مصادیق مربوط به آن‌ها پرداخته، ضمن تأکید بر اجرایی شدن مراتب آزادی و اشاره به برکات ناشی از عملیاتی شدن برخی مصادیق مراتب آزادی در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، بر دومرتبه نهایی یعنی مرتبه سوم تحت عنوان آزادی کاربردی و مرحله چهارم تحت عنوان آزادی اقتضایی و عملیاتی متمرکز شدیم و پیشنهادهای در ذیل مرتبه آزادی‌های اقتضایی در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت ارائه نمودیم. با تمرکز بر معرفی برخی الگوهای تربیتی، اقتصادی و مدیریتی جهانی که آزادی در دل این مدل‌ها و تکنیک‌ها قرار گرفته و آزادی نهفته در اجرای این تکنیک‌ها نتایج مثبت‌ربربری را در مسیر نیل به پیشرفت و ترقی یک سازمان به‌عنوان نمونه‌ای از یک جامعه کوچک که به‌دنبال اقتصاد دانش‌بنیان است ایفا می‌نماید. در نگاه تربیتی به آزادی، آزادی، عبارت از توان انسان در ساختن سرنوشت فردی و جمعی خود است. این ساختن به‌گونه‌ای است که آدمی بر خود و جامعه خویش قدرت و سلطه می‌یابد. با این تعریف، گونه تربیت‌پذیری آدمی و تأثیر آزادی در تربیت به‌روشنی مورد توجه و تأکید قرار گرفته است. درواقع در اندیشه ایت‌الله شهید بهشتی، آزادی هنگامی تحقق می‌یابد که به‌نوعی در روابط اجتماعی نهادینه شود و به نظر ایشان، مناسب است که این مسئله از تربیت کودکان آغاز و از همان کودکی با آنان شوق آزادی، آزاداندیشی و آزادمنشی داده شود. در این بخش بر نکات مطروحه از مکتب تربیت بهشتی متمرکز شده‌ایم. در مرتبه آزادی‌های کاربردی به اصل امر به معروف و نهی از منکر اشاره شد که از منظر اقتصاددانان اصلی تحت عنوان تضمین شفافیت در یک جامعه موجب پایداری اجتماعی و پیشرفت آن جامعه می‌گردد. تضمین شفافیت تنها با آزادی بیان میسر خواهد شد. همه امور باید مطابق قانون و برای همه مردم شفاف باشد تا هیچ خطا و قصور و جرم و خیانتی در جامعه رخ ندهد. اصل تضمین شفافیت، همان اصل امر به معروف و نهی از منکر است که به شکل وسیع‌تر از آنچه در عرف شناخته شده به آن نگریسته می‌شود. این اصل به آحاد جامعه اجازه مطالبه از دولت‌ها، نقد، انتقاد و آزادی بیان در مورد اقدامات دولت‌ها را می‌دهد. دولت‌ها باید تحت نظارت همگانی باشند و متصدی دولتی باید بداند که خدمتگزار مردم است؛ و نظارت مردم، نقد و انتقاد آن‌ها از دولتمردان،

سیاست‌های حکومتی و روال‌های سیاسی حکومتی در جامعه موجب کنترل دولت‌ها شده مانع لغزش آن‌ها می‌شود. تذکرات به‌موقع مردم، می‌تواند دولت‌ها و دولتمردان را از کشیده شدن به بیراهه‌ها بازدارد. لذا مسیر پیشرفت برایشان روشن خواهد شد. از طرفی با احیای امر به معروف و نهی از منکر که جریان پایین به بالا دارد، شاهد رشد این فرهنگ در سطوح افقی و عمودی جامعه خواهیم شد. با ایجاد حس مسئولیت و هوشیاری عامه نسبت به منکرات، هر نوع اشکال و اشتباهی به‌سرعت شفاف و روشن شده، مسئله کشف شده، خطی مشخص گشته و به همه‌چیز به‌طور شفاف در منظر عام رسیدگی می‌شود و چون به چیز واضح است، شک و شبهه، دروغ‌گویی، تهمت، اهانت، تضییع حقوق دیگران و بی‌اعتنایی افراد نسبت به هم از جامعه رخت برمی‌بندد. اعتماد در جامعه منشأ ایجاد سرمایه ارزشمند تحت عنوان سرمایه اجتماعی است. سرمایه اجتماعی عبارت است از مجموع آن دسته از ادوات و شبکه‌های ارتباط اجتماعی که در جامعه موجودند و نیز میزان اعتماد و همکاری، روابط موجود، همه می‌دانیم منافع‌مان ایجاب می‌کند همه باهم همکاری کنیم؛ اما اگر روابط باور نرسی که تمام افراد دیگر اجتماع هم همکاری می‌کنند، دیگر معنایی نخواهد داشت که نوبه‌تنهایی همکاری کنی. نتیجه این اعتقاد این است که همکاری و تلاش برای دفع جمعی تنها زمانی میسر می‌شود که انسان به این باور برسد که همه افراد دیگر نیز همکاری خواهند کرد.

تعدادی از عناصر اصلی که می‌توان سرمایه اجتماعی را با آن مورد اندازه‌گیری قرار داد، عبارت‌اند از آگاهی به امور عمومی، سیاسی، اجتماعی، وجود انگیزه در افراد جامعه که در پی کسب این دسته از آگاهی‌ها برآیند، اعتماد عمومی به یکدیگر، اعتماد به نهادهای مردمی و دولتی، مشارکت غیررسمی همیارانه، فعالیت‌های داوطلبانه در تشکلات غیردولتی، خیریه‌ای، مذهبی، اتحادیه‌ها، انجمن‌های صنفی و علمی و... در مجموع می‌توان گفت که یکی از معیارهای اصلی در شناخت سرمایه اجتماعی شکل و شیوه روابط اجتماعی افراد با یکدیگر و نحوه همزیستی آن‌ها در جامعه مورد مطالعه است. از دیگر معیارها می‌توان به احساس مردم نسبت به حکومت و مردم اشاره کرد و نیز داشتن احساس خوشایند نسبت به امنیت، پیوندهای خانوادگی و اجتماعی و امیدواری نسبت به آینده از معیارهای مطرح محسوب می‌شود. بعد از اجرای اصل تضمین شفافیت، یکی دیگر از تکنیک‌هایی که آزادی عمل را در دل خود دارد و با پرورش آزادی به رشد،



شکوفایی و ارتقای اندیشه‌ها، توانمندسازی افراد، توسعه فردی و توسعه روابط میان فردی در جامعه کمک به‌سزایی می‌نماید و نتایج مثبت ثمری همچون تعالی کیفیت و نوآوری و پیشرفت را به‌دنبال خواهد داشت، روش مدیریت کیفیت جامع است.

در مرتبه چهارم آزادی یعنی آزادی‌های اقتصادی یا عملیاتی نیز به شیوه تجویزی نکاتی را در باب آزادی در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت متذکر شده‌ایم که یکی از آن‌ها تشکیل اتاق فکری برای رای‌ترجیه به آزادی‌های مطلوب و موردنیاز اقشار و اصناف خاص جامعه است که به واسطه برخی تغییر و تحولات مورد بی‌عنایتی واقع شده‌اند. یکی از مصادیق این آزادی‌های مسأله به هم‌مندی نبودن زنان و کودکان نسل جدید از نور طبیعی آفتاب به واسطه تغییر معماری شه‌هاست. در معماری‌های سنتی قدیم، هم اصول اسلامی در ساخت خانه‌ها مورد توجه قرار می‌گرفت، هم حقوق و آزادی‌های همسایه و هم آزادی زن و فرزند و خانواده رعایت می‌شد، اما امروز نه رعایت اصول اسلامی فرهنگی در بافت شهری می‌شود و نه زنان و کودکان از آزادی‌های طبیعی بهره‌مندند. اغلب دختران ما که نه سالگی به سن تکلیف می‌رسند از نور آفتاب و تحرک در محیط آزاد محروم‌اند و تنها فضایی که به آن‌ها اجازه استفاده از این آزادی‌ها را می‌دهد گاه حیاط مدرسه است اگر و تنها اگر مدرسه استاندارد و فضای کافی را داشته باشد. این دختران، مادران آینده این مرزوبوم هستند که برخورداری از ویتامین دی و جذب کلسیم برای داشتن اسکلت و استخوان‌بندی سالم حق طبیعی آن‌هاست و اگر در انقضای اسلامی ایرانی پیشرفت تمهیداتی برای احیای این حق و این آزادی در نظر گرفته نشود پیشرفتی در کشور محقق نخواهد شد چراکه از مادرانی ضعیف و بیمار فرزندان سالم‌ستند نخواهند شد و عقل سالم در بدن سالم پدید خواهد آمد. البته به مصادیق دیگری نیز از این دست در مرتبه آزادی‌های اقتصادی اشاره شده است که در انتها آمده است.

## مقدمه

یکی از مسائل و مباحث کاربردی در نظام‌های اسلامی که زمینه‌ساز رشد، بالندگی، پیشرفت و شایستگی جامع می‌باشد، آزادی است. آزادی یک عنصر حیاتی و یکی از لوازم حیات و تکامل است. همچنان‌که رسیدن به سعادت آرزوی همه انسان‌ها است. بهره‌مندی از آزادی یکی از نیازهای اساسی و آحاد انسان‌ها است. یکی از پایه‌های مشروعیت نظام اسلامی، چه در مرحله پیشرفت و چه در مرحله بقا و ثبات، تأمین و تثبیت آزادی برای کلیه شهروندان است. اسلام آزادی را به‌عنوان یک ارزش از ارزش‌های بشر برشمرده است، اما نه ارزش منحصر به فرد و نه آزادی با آن تفسیرها و تعبیرهای ساختگی، بلکه آزادی به‌معنای واقعی.

آزادی به معنا و مفهومی که امروزه در علوم انسانی و اجتماعی غرب مطرح نظر قرار گرفته است عمدتاً محصول و برآمده دوران مدرنیته است. غرب با نانی و سپهر مفهومی مدرنیسم هم‌عنان، هم‌ریشه و سازوار است. روشن است که معنی مفهوم، گستره، ابعاد و اضلاع آزادی در الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت با الگوهای متعارف توسعه به‌دلیل تفاوت‌های هستی‌شناسانه، معرفت‌شناسانه و انسان‌شناسانه، به‌طور بنیادی و اساسی متفاوت و مختلف و درباره‌ای از معانی و وضعیت‌ها متباین و متعارض است. نظر به اهمیت جایگاه و نقش ویژه معنا و مفهوم آزادی در تبیین و تدوین الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت، لازم است ضمن ارائه اجمالی سیر تحول این مفهوم و تدقیق در تفاوت‌ها و تشابه‌های معنایی این مفهوم از نگاه اندیشمندان غربی، معنا و مفهوم مراد از آزادی و مراتب آن در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت را معرفی نماییم.